

וכתב הש"ך (שם סק"ג וע"ש בסקכ"א) שלפי דעה זו, אם השאיר שורה ריוח בין הכתב לעדים — אין לפסול את השורה האחרונה, כי אין כאן חשש זיוף, שהרי העדים אינם מרחיקים יותר משורה אחת מהכתב, ואף אם יבוא להוסיף דברים בריוח — לא נלמוד מאותה תוספת כלום. ואולם הסמ"ע (שם סק"ב) כתב שלא חילקו חכמים בתקנתם, ולעולם השיטה האחרונה שבשטר אין למדים הימנה.

(וכן משמע מתוך דברי רבנו יונה, כמוש"כ ר' מאיר שמחה בחידושו. וכן נקט שם לעיקר למעשה. ובספר חדושים ובאורים (כא, סוף סק"א) תמה, הלא לשיטה זו אין כאן תקנה אלא הנהגה טובה, והיכן מצינו בש"ס שגזרו לפסול? ולכאורה נראה שכשאמרו 'אין למדין משיטה אחרונה' משמעות הדבר השורה האחרונה הכתובה.

אמנם בדברי הרמב"ן להלן (קסג:) מבואר שאם העדים השאירו שורה ריוח — למדים משורה אחרונה של שטר, וכמו שכתב הש"ך בשמו. וצ"ע בדברי הב"ח שכתב שלהרמב"ן אין למדים אף בכה"ג משום גזרה).

דף קסב

(ע"ב) 'איבעיא להו שיטה ומחצה מאי...' — יש מפרשים שהניח חלק עובי של שורה ומחצה. ויש מפרשים משך שורה ומחצה (ע' בפירוט בשאלות ותשובות לסיכום).

'היו ארבעה וחמשה עדים חתומין על השטר ונמצא אחד מהן קרוב או פסול, תתקיים עדות בשאר' — כבר דנו הראשונים מדוע לא נפסל השטר כדין כת עדים שנמצא אחד מעדיה קרוב או פסול, שנפסלה הכת כולה. ומובא בשם הגר"ח הלוי לפרש שבעדות בשטר אין דבר שיצרף את החותמים להחשב כת אחת, שהרי יכולים לחתום זה שלא בפני זה, ודומה לעדות שכל אחד מעיד בפני עצמו, שאין נפסלים כולם בגלל פסול האחד.

ועוד, הלא בעצם מצד דין 'עדות' אין עדותם כשרה בחתימותיהם על השטר, אם משום 'מפיהם' — ולא מפי כתבם, אם משום שלא נתקבלה עדות בבית דין עדיין. וכל הכשרו של שטר מבוסס על החזקה 'עדים החתומין על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד', והרי דין זה ד'כמי שנחקרה' אינו קיים אלא בעדים כשרים שהם מהוים את השטר, אבל העדים הפסולים הלא אינם עושים את השטר, ואין עליהם דין ד'נחקרה', ושוב אין כאן עדות אלא מפי כשרים. [ואפילו יביאו את השטר לבית דין, הרי זה כמעידים בב"ד נפרד. ועוד, הרי לא התכוונו להעיד בב"ד].

(ופרש שם דעת התוס' שהקשו. ע"ש. ויש להעיר שמדברי הראשונים ז"ל בסוגיא מבואר שאם ידענו שחותמי השטר נתכוונו להצטרף, נפסלו כולם על ידי הקרוב. ומשמע לכאורה דלא כהסברא האמורה).
פרטי הדינים בענין 'נמצא אחד מהן קרוב או פסול' בשטר — ע' בחו"מ מה"י נא, ד.

— שטר שיש בו רווח הפוסל, אם פקח הוא, ימלאנו קודם שיבוא לבית דין בחתימות קרוביו (ראב"ד). ויש חולקים וסוברים שאם בא לידי המלוה או הלוקח לפני מילויו — פסול, כי בשעת מסירתו היה פסול, אלא אם כן נעשה הדבר בציווי המתחייב — הלווה או המוכר. (עפ"י רבנו יונה).

כתב הרא"ש: מילוי קרובים אינו מועיל אלא ביום הכתוב בשטר, אבל מילא לאחר זמן — הרי זה שטר מוקדם ופסול, שהרי בתאריך הכתוב בשטר לא היה לו תוקף, וכאלו נכתב כל השטר לאחר זמן. ואין לומר שבמילוי מתכשר השטר למפרע מאחר והסיר ממנו את אפשרות הזיוף, שאם כן כיצד אתה מוצא שטר שהורחקו עדי שפסול, והלא כשיבוא לבית דין יאמרו לו למלאותו ולהכשירו לשעבר.

בסוף דבריו נתן טעם לשיטה האומרת שאם הובא לב"ד קודם שמילאוהו שוב אין לו תקנה. ולפי דעה זו לכאורה בטלה הראיה הנ"ל ואפשר שכשר אפילו מולא לאחר זמן.

ואל תתמה, שהרי אויר סוכה פוסל בשלשה, סכך פסול פוסל בארבעה — בתוס' עמדו על הקשר בין הנידונים. ולולא דבריהם היה אפשר לומר שרצו להביא דוגמא שקיים עקרון זה בדין תורה, שחלל ריק גרוע ממלא-פסול, שלולא שיש כמותו בדאורייתא, לא יתקנו חכמים. לפי שכל תקנותם תקנו כעין דיני התורה (עפ"י קובץ שעורים. וע"ע במה שכתב בריש ביצה. וע' במובא לעיל קנא:).
 עוד על הקשר בין הנידונים — ע' צפנת פענח הל' סוכה ה, טז).

דף קסג

שני שיטין וארבעה אוירין — יש מפרשים טעם הדבר, לפי שכתב העדים גדול מעט מכתבת הסופר, כדלעיל, לכן שיערו שב' שיטין וד' אוירין של הסופר הוא שיעור כתיבת שתי שיטין ואויר באמצע של כל אדם (תורי"ד).

אמרי, סהדי אטיוטא הוא דחתימי... — כתב הש"ך (מו סקפ"ח): **'...ועוד קשה בעיני מאד לומר דעדים אטיוטא הוא דחתימי לפירוש הרמב"ם וסייעתו שפרש שריטות — לאיזה צורך חתמו, ומה עדות הם מעידים על השריטות, וכי היאך יעלה על הדעת לומר שעדים כתבו עדותם על שריטות שאין בו דבר ממש, מה שייד עדות או חתימה על זה, וא"כ לא היה להם לחתום כלל? וגם לפי מה שכתבנו לעיל (ס"ק פה) דהעיקר דטיוטא פירושו מלא דיו. ופירושב"ם שמעידים שלא יחשדו לבעל השטר, וקשה לי, מנ"ל שמעידים שלא יחשדו, דלמא אדרבא מעידים להפך? וגם מאי פריך בין עדים לשטר נמי מטייט ליה, ולמא ליה לשנויי דאמרי סהדי אטיוטא חתמי שלא יחשדו בעל השטר, הא פשיטא דטיוטא בין שטר לעדים פסול, דאל"כ כל שטר שכתוב בו תנאי או דבר של חובה בסוף השטר קודם חתימת העדים יטייטנו בדיו?'**

לכך פרש הש"ך (בדעת הרי"ף והרא"ש) **'עדים אטיוטא חתמי'** — כיון שחתומים לאחר הטיוט יש לומר שחתמו עדותם גם על דבר חובה שהיה כתוב לפנייהם. והקשו: **'בין עדים לאשרתא נמי אמרי בי דינא אטיוטא הוא דחתימי'** — שמא כתבו איזה דבר חובה וחתמו עליו? ומתריך: **'ב"ד אטיוטא לא חתימי'** כלומר, הרי אינם חותמים מיד אחר הטיוטא, אלא מזכירים את קיום השטר ועל הקיום הם חתומים, ולא על הטיוטא הקודמת לקיום.

אך כל זה רק אם נפרש 'טיוטא' — שמלאו בדיו, שאפשר שהיה כתוב שם קודם ועתה אינו ניכר, אבל לפירוש התוס' רמב"ן ור"ן ועוד ראשונים, שאינו אלא נקודות וקוים בענין שניכר אם נכתב שם דבר — אין שייד לפרש כן.

ולפי פירוש זה, הוסיף הש"ך, זה שפסלו בשתי שיטין ריוח בין הכתב לעדים — דוקא אם השאיר מקום פנוי, או מילאו בדיו — שחוששים שמחק דברים, אבל אם שרט וסימן שם סימונים וכדומה, שניכר שלא היה כתוב שם דברים אחרים — כשר, וכדין מילאו בחתימות קרובים, או שחזר שם על ענינו של שטר.

שנינו, 'בן איש פלוני עד' — כשר. 'איש פלוני עד' — כשר. ומבואר בסוגיא שאם כתוב שם העד בלבד ללא 'עד' — פסול. [משא"כ ב'פלוני בן פלוני' כשר אף ללא תוספת 'עד'].
'בן פלוני' ללא תוספת 'עד' — התוס' נקטו בפשיטות שפסול, דלא כמשמעות פרש"י בגטין. מסופר על אנשים מפורסמים שהיו חותמים בצורות וסימנים מסוימים. רב היה מצייר דג. רבי חנינא — חרות דקל. רב חסדא — סמ"ך. רב הושעיא — עי"ן. רבה בר רב הונא — תורן של ספינה. ופרשו (בגטין לו.) שאף על פי שאמר רבן גמליאל, תקנה גדולה התקינו שיהיו מפרשים שמותיהם בגטין מפני תיקון העולם, חכמים אלו היו ידועים סימניהם לכל ע"י כתיב שאלות ותשובות ואגרות שלומות.

דפים קטב — קטג

ערה. א. עד כמה צריכות חתימות העדים להיות סמוכות לגוף השטר? ומה כותבים בשיטה אחרונה של השטר?
ב. שטר שחתומים עליו כמה עדים, חלקם קרובים או פסולים — מה דינו?

א. העדים חותמים בסמוך לכתב, ואם הרחיקו כדי שיטה אחת — כשר, שאין חשש שמא זייף והוסיף דברים מעצמו, כי אין למדים משיטה אחרונה [ולכך אין למדים, משום שלעתים מרחיק העד מן הכתב שורה אחת].

הרחיקו שתי שיטות — פסול, לפי שיכול לזייף ולהוסיף בו דברים לפני החתימה. ומשערים בכתב יד רגיל, ולא בכתב דק של סופר. יש אומרים שנפסל רק בשתי שיטות וארבע אורין, וי"א ב' שיטות וג' אורין. וי"א שיטה אחת וב' אורין.

(רמב"ן הביא מגאון שהלכה כדברי המחמיר — שיטה אחת ושני אורין, לפי שיד בעל השטר על התחונה. ואולם הרי"ף הרמב"ם הראב"ד והרא"ש פסקו ב' שיטין וג' אורין (וכ"ה בשו"ע מה, ט).

הרחקת שורה וחצי — אינה פוסלת.

א. פרשו התוס' ועוד ראשונים שהרחיק עוביה של שורה ומחצה, ולכך כשר, שאין לחוש שידחוק להוסיף שתי שורות בעובי שורה ומחצה. אבל שורה ומחצה באורך — פסול, שאם נסתיים הכתב באמצע שורה והשאירו מחציתה חלק ועוד שורה שלימה, הלא יכול להוסיף מה שירצה באותה מחצית שורה ריקה. ואם נסתיים השטר בסוף השורה והעדים השאירו חלק שורה ומחצה והתמו באמצע שיטה זה לצד זה, יש לחוש שיכתוב דברים בשורת העדים מימנם ויחתוך כל השאר, והרי יתקבל כאן שטר שהוא ועדיו בשורה אחת, שכשר. ואולם אם חתמו זה מתחתיו של זה — אין חשש שיעשה כן [שאינן זה שטר הבא עם עדיו בשורה אחת], הלכך השטר כשר (עתוס', רא"ש, רשב"א ור"ן).

ויש מפרשים הגמרא כאופן זה האחרון, שהגיה חלק שיטה אחת שלימה ועוד למטה חצי שיטה (ראב"ד. ובעל העיטור הוסיף לפי"ו שאין למדים משיטה ומחצה שבסוף השטר).

ב. השאיר שתי שורות חלק, אפילו העדים מעידים שלא זייף כלום — השטר פסול, לפי שלא נעשה כתיקון חכמים, ומפיהם של העדים אתה דן ולא על פי השטר (עפ"י רשב"ם ורמב"ן).

ג. כתב רשב"ם שאם מסיים השטר ב'שריר וקיים' — אין לפסול בהרחקת העדים כלל. וגם למדים משיטה אחרונה באופן זה. והתוס' והרא"ש בארו, דוקא עתה שנהגים לכתוב בכל השטרות בסופם 'שריר וקיים' [ואם לא כתב — ייפסל]. ולכך נהגו עתה לקיים המחיקות והתליות בסוף השטר. וכן בגט כותבים 'ודין די יהוי ליכי מנאי' בשיטה אחרונה [מפני

שכותבים בו 'כדת משה וישראל' בסופו, שהוא כדין 'שריר וקיים' בשטרי ממון]. ויש חולקים (עתוס' רמב"ן ר"ן ורשב"א. ובהגהות אשר"י כתב שלא נהגו לעשות כן בגט, וגם לא לקיים מחיקות בגט כלל. אבל בדיעבד כשר. והרמב"ן צדד בישוב המנהג שאמנם הרחקת העדים פוסלת לעולם [מאחר ויכול להוסיף דברים לאחר 'שריר וקיים'], אבל אם לא נכתב 'שריר וקיים' לפני השורה האחרונה וגם אין שם מחק — יכולים ללמוד משיטה אחרונה אם יש 'שריר וקיים' בשיטה אחרונה).

ד. כאשר יש גליון חלק מימין למקום החתימות, אין לעדים לחתום זה אחר זה בשורה אחת, ואם חתמו כן יש אומרים לפסול השטר, שהרי יכול בעל השטר לחתוך את השטר ולכתוב שורה אחת מימין העדים והרי שטר הבא הוא ועדיו בשורה אחת כשר. הלכך צריכים לחתום זה תחת זה [וגם בזה פסול לדעת האומר שני עדים בשני שטרות מצטרפים. רא"ש] [עפ"י תוס', רא"ש ורשב"א].

ה. כתב הרשב"א: נכון להנהיג לכתוב שיטה אחרונה עד חציה, והעדים יחתמו זה לצד זה בהמשך אותה שיטה, שבוה אין לחוש שמא זייף והוסיף דברים, שהרי אין העדים חותמים זה לצד זה בחצי אחרון של שורה ריקה. והרי משמע בגמרא שאין חוששים לעדים שעשו שלא כדין.

והרמ"ה כתב שגם באופן זה אין למדים משורה אחרונה, כלומר מהחצי שמימין לעדים ועוד שורה שלימה שלמעלה.

כיון שאין למדים משיטה אחרונה, לכך הצריכו לחזור מענינו של שטר בשיטה אחרונה, ולא לכתוב שם דבר שהוא מעכב בשטר.

א. לא חזר מענינו של שטר — לדברי התוס' השטר כולו פסול, אפילו השאיר שורה ריוח בין הכתב לחתימות, שנראה שאין כאן זיוף — מפני שכתב באופן המאפשר זיוף ולא עשה כתיקון חכמים.

ויש אומרים שלא נפסלה אלא שיטה זו. ויש מכשירים אפילו שורה אחרונה אם השאיר שורה ריוח (ע' בראשונים; חו"מ מד, א).

ב. כתבו בתוס' ועוד פוסקים: דבר שהוא לחובתו — למדים משורה אחרונה. ומהרש"א דייק מרשב"ם שאין למדין כלל.

מבואר בגמרא שגם אם טייט (= טשטש, העביר קוים ונקודות וכד'. וי"מ שגלא בדיו) את הרווח שבין השטר לעדים — פסול.

יש מי שכתב להכשיר בטיט כזה שאם היה כתוב באותו מקום דבר מה, היה ניכר (עש"ך מו סקפ"ח. ואולם בתוס' ורשב"ם וש"ר אין משמע כן).

ב. היו ארבעה וחמשה עדים חתומים על השטר, ונמצא אחד מהם קרוב או פסול — תתקיים עדות בשאר. וכדברי חזקיה שאמר מילא את החלק שבין הכתב לחתימות, בחתימות עדים קרובים — כשר.

א. רב יהודאי גאון פסק להכשיר רק אם הקרובים חתומים בהתחלה, אבל שתי החתימות התחתונות צריכות להיות של עדים כשרים — כי בהם מתקיים השטר. וכן חזר והורה רבנו תם (מובא בתוס' וברא"ש).

והרמב"ן חולק (עפ"י ר"ח) וסובר שכל שכן כשחתמו הפסולים למטה — כשר, שלא נתכוונו

להעיד אלא לכבוד ולפרסום הדבר. [ובאופן זה יתקיים השטר בשנים הראשונים]. וכן דעת הרמ"ה. ואולם אם חתמו לסירוגין, עד כשר ועד פסול ושוב עד כשר — פסול (ראשונים בשם גאון).

וכתב הרמ"ה שאם ידוע לנו שהקרובים הקדימו לחתום, אפילו בסוף השטר — פסול, כיון שהעדים החותמים מאוחר אינם אלא טפלים לראשונים, והרי עיקר העדות בפסול. וכן אם חתמו במעמד אחד, הרי נצטרפו זה עם זה להעיד ועדות כולם בטלה.

ב. נחלקו תנאים במקום אחר, האם גם בנמצאו עדים פסולים מכשירים בשאר, או דוקא קרובים [שכשרים להעיד במקום אחר]. ור"י ועוד ראשונים פוסקים שאין חילוק בדבר.

ג. כתב הרא"ש: היה רווח הפוסל את השטר, אין כשר במילוי חתימות אלא אם חתמו באותו יום, אבל מילאו ביום אחר — הריזה שטר מוקדם ופסול, שהלא בתאריך הכתוב בשטר עדיין לא היה לו תוקף.

וכתב רבנו יונה: אין כשר אלא אם מילאהו הלווה או המוכר או שמילא המלוה בציוויו, אבל אם הגיע ליד המלוה או הלוקח ומילאהו שלא על פי המתחייב — פסול. ואין נראה כן דעת הראב"ד ועוד, אלא כל שלא הגיע ליד בית דין, יש לו תקנה במילוי חתימות (ערא"ש ורשב"א).

דף קסג

רעו. מה דין השטרות דלהלן?

א. שטר שיש בו ריוח שורה או יותר בין חתימות העדים לאישור הדיינים.

ב. שטר הבא הוא ועדיו בשיטה אחת.

ג. שטר הבא הוא בשיטה אחת ועדיו בשיטה אחרת.

א. רב הכשיר שטר שיש בו ריוח מרובה בין חתימות העדים לאישור הדיינים. ופרשו דבריו כגון שטייט (שם) ומלא את הריוח, אבל בלאו הכי חוששים שמא יזייף ויכתוב דברים וחתימות באותו ריוח. התוס' פרשו שהטיוט אינו אלא נקודות או קוים וכד', באופן שניכר שלא היה כתוב שם דברים אחרים ונמחקו, אבל אם מילא דיו, יש לחוש שמא היה כתוב שם שטר ומחקו עם העדים שבו וכתב למעלה דברים אחרים. ויש חולקים.

ורבי יוחנן אמר: אפילו ריוח שיטה אחת בין החתימות לאישור הדיינים — פסול, כי יש לחוש שמא יחתוך השטר ויכתוב בשורה הריקה ככל שבלבו וגם יזייף שתי חתימות באותה שורה. והרי אישור הדיינים מקיים את הזיוף.

א. הלכה כרבי יוחנן.

אין פסול לריו"ח אלא הקיום לבדו (חז"מ מו, לא).

נראה שאם מפורש בקיום שהעדים חתמו זה תחת זה — כשר, שכבר אין לחוש לשטר הבא בשיטה אחת עם עדיו (מבי"ט, מובא בש"ך שם).

ב. לפי תירוץ אחד בתוס', וכן נקטו כמה פוסקים, פסל רבי יוחנן אפילו טייט אותה שורה [כי שמא ב"ד לא חתמו אלא על הטיוט]. ולפי תירוץ אחר לא פסל רבי יוחנן אלא ללא טיוט [ויתכן שרב הכשיר בריוח שיטה אחת, כי באופן זה אין מקיימים אותו עפ"י האשרתא אלא מהעדים שבו. או אפשר שגם רב מודה לרבי יוחנן ואין ביניהם מחלוקת].